

Тетяна ЯСТРЕМСЬКА

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
заступник директора з наукової роботи
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
orcid: <https://orcid.org/0000-0001-9619-7730>
e-mail: tetyana.yastremska@gmail.com*

КАРТИНА СВІТУ І КОНЦЕПТ: ПРОБЛЕМА (ПЕРЕ)ОСМИСЛЕННЯ

Узагальнено основні теоретичні засади інтерпретації термінів *картина світу* та *концепт* на підставі аналізу основних теоретичних студій із когнітивної лінгвістики й опрацювання діалектних матеріалів крізь призму когнітивної семантики як феномена мовної свідомості діалектоносіїв. Зроблено спробу їх (пере)осмислення у зв'язку з посиленою увагою сучасних науковців до цих термінів. Диференційовано й обґрунтовано поняття наукової та наївної, мовної та концептуальної, мовної та діалектної картин світу. Проаналізовано основні підходи до розуміння концепту, історію терміна, основні дефініції, типології й ознаки. Зосереджено увагу на формі та змісті концепту, де форма концепту – вербальне вираження – утворює *номінативний простір*, який охоплює систему номінацій (лексичні, фразеологічні та синтаксичні одиниці), а зміст – *семантичний простір* – «збірна» семантика номінацій концепту, у межах якого виокремлено семантичні поля, субполя, мікрополя тощо.

Акцентовано на системній організації концептів, формуванні концептосфери (концептуальна картина світу, концептуальний простір), яка, вербалізуючись, трансформується в мовну картину світу. Запропоновано алгоритм аналізу концептів, що є одним із нагальних завдань сучасної лінгвістики, на прикладі бінарних концептів *ВЕРХ / НИЗ*. Алгоритм змодельовано на матеріалі говорів української мови (передусім записів діалектного мовлення, діалектних текстів, словників, атласів, етнографічних матеріалів та історичних пам'яток), що дає змогу виявити особливості світосприйняття і відмінності у світобаченні діалектоносіїв, зафіксувати їхні знання та колективний досвід, а також репрезентувати специфіку діалектної номінації, деривації й семантики. Зазначено, що актуальність теми зумовлює дискусійність проблеми розуміння *мовної картини світу* і *концепту* в лінгвістичній парадигмі, визначення взаємозв'язку між цими поняттями та методики їх дослідження.

Ключові слова: діалектна картина світу, концепт, номінативний простір концепту, семантичний простір концепту, концептосфера, бінарна опозиція.

«Що таке картина світу? Мабуть, зображення світу. У такому разі що таке *світ*? Що таке *картина*? Світ – це позначення сушого загалом. Ця назва не обмежується космосом, природою. До світу належить також історія. Утім, ні природа,

ні історія, ані обидві разом у своєму прихованому і нав'язаному взаємопроникненні не вичерпують світу. Під цим словом мається на увазі і світооснова незалежно від того, як мислиться її ставлення до світу. Слово “картина” насамперед наштовхує на думку про відображення чого-небудь. ... Картина означає тут не наближену копію, а те, що ми чуємо у виразі “ми склали собі картину чогось”¹. Дослідження картини світу (КС) набувають щораз більшої популярності в лінгвістичних студіях, адже дещо образне визначення *картина світу*, з одного боку, «робить його дуже зручним для позначення будь-якої позамовної інформації, отриманої з мовних фактів, а з іншого – позбавляє його термінологічної конкретності, а отже, і очікуваної сили»². Неоднозначне трактування та різне розуміння цього терміна спричинило як необґрунтоване чи недоречне його використання, так і критику наявної «картино-світу-манії»³.

Мета статті – узагальнити основні теоретичні засади інтерпретації термінів *картина світу* та *концепт* і (пере)осмислити їх у зв'язку з посиленою увагою сучасних науковців до цих термінів. Це передбачає низку завдань: диференціювати й обґрунтувати поняття наукової та наївної, мовної та концептуальної, мовної та діалектної КС, проаналізувати основні підходи до розуміння концепту, окреслити історію терміна, основні дефініції, типології та ознаки, а також запропонувати алгоритм аналізу концептів, що є одним із нагальних завдань сучасної лінгвістики (на прикладі бінарних концептів *ВЕРХ / НИЗ*). Актуальність теми зумовлює дискусійність проблеми розуміння *мовної картини світу* і *концепту* в лінгвістичній парадигмі, визначення взаємозв'язку між цими поняттями й окреслення методики їх дослідження.

Джерелами розвідки слугували теоретичні напрацювання українських та закордонних учених – представників різних лінгвістичних напрямів, зокрема когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, психолінгвістики тощо. Алгоритм аналізу концептів, змодельований на матеріалі говорів української мови (передусім записів діалектного мовлення, діалектних текстів, словників, атласів, етнографічних матеріалів та історичних пам'яток), дає змогу виявити особливості світосприйняття і відмінності у світобаченні діалектоносців, їхні знання та колективний досвід, а також репрезентувати специфіку діалектної номінації, деривації й семантики.

Розвиток когнітивної науки розкрив новий ракурс бачення та розуміння мовної КС, відповідно до якого мова репрезентує систему знань людини про себе та довколишній світ і водночас є інструментом пізнання, а «знання про мову і знання мови моделюють єдину цілісну модель картування світу, в якій інвентаризується

¹ Heidegger M. Die Zeit des Weltbildes. Heidegger M. Holzwege. Frankfurt am Main, 1950. S. 89.

² Березович Е. Л., Рут М. Э. Ономазиологический портрет реалии как жанр лингвокультурологического описания. *Известия Уральского университета*. (Екатеринбург). 2000. № 17. С. 33.

³ Пор., напр.: Андреев [Зарубин] К. Введение в суверенное языкознание. 2013. URL: <http://www.snob.ru/selected/entry/67120> (дата звернення: 30.05. 2020); От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»: сб. статей / сост. А. В. Павлова. Санкт-Петербург: Антология, 2013;.

все, що нагромадили, уклали носії цієї мови»⁴, адже, як відомо, у картуванні світу визначальна саме мова⁵.

У науковій літературі мовна КС часто «співіснує» з іншими, передусім із науковою та наївною (побутовою, повсякденною, народною). Якщо наукова КС систематизує наукові знання, формування системи світоуявлення та фіксує результати наукового пізнання, то наївна, яка є її «спрощеним» варіантом, відображає світобачення не науковця, а простої людини. Ці «картини» відтворюють світ, модель світу на рівні знань та уявлень як систему понять, які тільки за допомогою засобів мови можуть бути відтворені, описані, збережені й передані наступним поколінням. Відтак вони, вербалізуючись за допомогою засобів мови, формують мовну картину світу. Однак основа формування мовної КС – саме наївна (наукову КС, можна припустити, репрезентує система наукових термінів), яка «у багатьох деталях не поступається за складністю науковій картині світу, а можливо, навіть перевершує її»⁶. І навіть більше, деякі дослідники ставлять знак рівності між наївною та мовною КС, вважаючи наївну «іншою назвою» мовної⁷.

Як слушно зазначила Єлена Кубрякова (Елена Кубрякова), «у баченні світу і його рефлексії в мові яскраво відображено і уяву, і фантазію, і емоції, і оцінки та просто життєві потреби людини. Якщо вже вдаватися до образу дзеркала, то варто сказати, що мова нагадує автопортрет художника [виділення моє – Т. Я.], який він малює, дивлячись на себе і зображуючи себе таким, яким він бачить самого себе в дзеркалі»⁸. Саме КС поєднує в єдиному смислового просторі мікрокосм і макрокосм – «людину, її буття, тіло і дух, матеріальну та духовну життєдіяльність, дії і вчинки та результати цих дій» та «усе те, що її оточує: простір і час, жива і нежива природа, міфи, які створила людина, і соціум»⁹.

Дослідження мовних КС здебільшого ґрунтуються на підставі вибраних («хрестоматійних», «класичних») прикладів літературної мови та зорієнтовані на відтворення культурної парадигми нації. Натомість діалекти, які є засобом спілкування більшості українців, далеко не у пріоритеті¹⁰. Оскільки джерельна основа роботи – це

⁴ Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира. *Филология и культура*. Тамбов, 1999. С. 7.

⁵ Детальніше див.: Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: ВГ «Основа», 2009. С. 12–13; Кубрякова Е. С. Языковое сознание...; Урысон Е. В. Языковая картина мира vs обиходные представления (модель восприятия в русском языке). *Вопросы языкознания* (Москва). 1998. № 2; Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира. Модели пространства, времени и восприятия. Москва: Гнозис, 1994;.

⁶ Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. *Семиотика и информатика. Opera selecta*. Москва, 1997. Вып. 35. С. 273.

⁷ Апресян Ю. Д. Основания системной лексикографии. *Языковая картина мира и системная лексикография*. Москва, 2006. С. 34; Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Москва: Языки славянских культур, 2009. Т. I: Парадигматика. С. 216; Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 17.

⁸ Кубрякова Е. С. Язык и знание... С. 90.

⁹ Шведова Н. Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарем». *Вопросы языкознания*. 1999. № 1. С. 15.

¹⁰ Березович Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования. Москва, 2007. С. 10; Нефедова Е. А. Многозначность и синонимия в диалектном пространстве. Москва, 2008. С. 85;.

матеріали діалектів української мови, то й об'єктом аналізу слугуватиме діалектна КС – різновид, варіант мовної КС, яка моделює світосприйняття носіїв говорів, а радше знання та досвід поколінь, і засобами «живої» мови відтворює уявлення про світ за допомогою унікальних діалектних форм. Дослідження діалектної КС дасть змогу виявити спільне й відмінне у системах світобачення носіїв говорів. Як зазначив Александр Герд (Александр Герд), «у народів, які мешкають в зонах степів і напівпустель, цілком інший тип знань про ландшафт, клімат, явища природи, аніж у тих, хто мешкає в тайзі та лісоступі. Якими є образи, уявлення, знання того чи іншого етносу і як вони виражені в мові – це одна з найбільш серйозних проблем етнолінгвістики... Лексика, словниковий запас матимуть відмінності залежно від географічних і соціальних умов, від типів господарювання, форм етикету»¹¹.

Цікава думка, що мовна КС – це словник мови народу¹², у якому акцентовано на найбільш значущих елементах картини, на **концептах**, довкола яких групуються знання та досвід людей (різних груп, етносів, націй). Концепти структурують людські знання, формуючи в такий спосіб цілісну картину світу. Водночас людина мислить концептами, комбінує їх, видозмінює, наповнює «своїм» змістом та обирає ті, які для неї є ключовими. Однак спосіб зберігання та відтворення інформації про явища дійсності залежить не тільки від ментальності мовця, а й від соціальних, вікових, професійних, географічних чинників. Як слушно зазначив Роман Голик, для таких етнодіалектних груп, як, наприклад, гуцули чи бойки, вісь, довкола якої вибудовується мовна картина світу, – це гори, а «такі категоріальні форми простору, як “степ” чи “байрак”, для мешканців гірських регіонів є радше периферійними й, імовірно, викликають у них зовсім інші асоціації, ніж у сільських жителів сходу та півдня України (для яких своєю чергою мовний образ гірського пейзажу є менш виразний)»¹³.

Історію появи терміна *концепт* вичерпно висвітлено в науковій літературі, а різні підходи щодо його визначення та особливостей функціонування неодноразово спричиняли дискусії¹⁴. Усе частіше актуалізуються проблеми суперечливості й

¹¹ Герд А. С. Введение в этнолингвистику: Курс лекций и хрестоматия. Санкт-Петербург, 2005. С. 60.

¹² Лассан Э. Культурные концепты как узловые точки картины мира и предмет лингвокультурологии. Язык описания концептов. *Лингвокультурология. Очерк русской концептологии*. Вильнюс, 2008. С. 23.

¹³ Голик Р. Гори, долини і тексти: етносеміотика фольклорного простору Яна Адамовського і «культурологія природи» Яцека Возняковського. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 551.

¹⁴ Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. Львів, 2005. С. 10–21; Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) / відп. ред. О. О. Тараненко. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. С. 7–47; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. С. 150, 409–411; Голубовська І. О. Сучасна українська лінгвоконцептологія: стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2016. Вип. 10(1). С. 152–153; Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. С. 72–79; Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж, 2007. С. 21–24; Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. (Москва). 2001. № 1. С. 64–72; Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва, 2003. С. 266–272; Чернейко Л. О. Базовые

однозначності цього терміна, «підміни в аналізі концептів ментального власне мовним і, навпаки, відірваність від мовного субстрату, незнання першоджерел, посилення не на ключові фігури когнітологів, у тому числі і зарубіжних, а не випадкових для когнітології науковців»¹⁵, що сприяє термінному «хаосу» та спонукає до дискусій¹⁶.

На початку 90-х років ХХ ст. дослідження концептів актуалізувалося, а термін набув різного наповнення – інколи аж надто філософсько-абстрактного, за яким ледь не «загубилося» мовне начало. Представники лінгвістичних течій здебільша пропонують власні дефініції, які, однак, навіть складно звести до «спільного знаменника». Вони радше виявляють не багатогранність терміна, а його різні розуміння, у яких акцент зміщується відповідно до доміантних ознак концепту (табл.).

Таблиця

Що ж таке концепт?

«Ключові слова»	Автори
мисленнєве утворення, смисл акту пізнання	С. Аскольдов (1928), Й. Стернін (2004), Ф. Бацевич (2008), А. Загнітко (2010)
лінгвокогнітивне явище, одиниця, конструкт (колективної) свідомості	М. Нікітін (1974), Є. Кубрякова (1988), А. Бабушкін (1996), Г. Слишкін (2000), З. Попова, Й. Стернін (2007), О. Селіванова (2008)
одиниця мовного бачення світу, одиниця мовної / наївної картини світу, одиниця ментальності, мовно-ментальне утворення	В. Колесов (1992), Н. Толстой (1995), Р. Фрумкіна (1995), Ю. Апресян (1995), Г. Слишкін (2000), В. Жайворонок (2002), В. Красних (2002), В. Карасик (2004), Л. Лисиченко (2004, 2009), О. Левченко (2005), Л. Чернейко (2005), П. Кочерган (2006), В. Іващенко (2006), Ф. Бацевич (2007), С. Толстая (2013), О. Огуй (2013), С. Воркачов (2015), Н. Венжинович (2018)
мовно-культурна одиниця, етнокультурне утворення	Ю. Степанов (1997), Г. Слишкін (2000), В. Карасик (2002), В. Маслова (2004), М. Скаб (2008), В. Красних (2013), С. Воркачов (2015)
морально-етична категорія	В. Кононенко (2004)

поняття когнітивної лінгвістики в їх взаємосвязи. *Язык, сознание, коммуникация: сб. статей* / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва, 2005. Вып. 30. С. 62–63;

¹⁵ Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2011. Т. 14. № 2. С. 61.

¹⁶ Детальніше див.: Фоменко Ю. В. Что стоит за термином «концепт»? *Вестник Омского университета*. 2004. № 4. С. 113; Чернейко Л. О. Базовые понятия... С. 62–63; Левченко О. П. Фразеологічна символіка... С. 15–16, 37; Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір... С. 25; Воробйова О. П. Концептологія в Україні... С. 61.

результат відображення буття, інформація, знання уявлення про об'єкт(и), одиниця знання	В. Телія (1996), Б. Серебренніков (1988), Т. Космеда (2000), К. Голобородько (2003), Л. Лисиченко (2004), О. Селіверстова (2004), В. Карасик (2005), Ю. Прохоров (2009), А. Загнітко (2010), С. Жаботинська (2013), Н. Болдирєв (2014)
психолінгвістичне явище	Р. Фрумкіна (1995), А. Залевська (2001)
психоментальне явище	Є. Кубрякова (1996), А. Бабушкін (1996), Л. Лисиченко (2004), П. Мацьків (2008), А. Приходько (2012)
поняття (спрощене, узагальнене, наївне; абстрактне; наукове)	С. Аскольдов (1928), Н. Толстой (1995), А. Соломонік (1995), В. Телія (1996), Б. Серебренніков (1988), Ю. Степанов (1997), В. Гак (1998), Н. Арутюнова (1999), В. Жайворонок (2002), В. Колесов (2007), М. Піменова (2012), М. Коннова (2012), А. Приходько (2012), М. Полужин (2015)
значення; смисл	М. Нікітін (1974), Д. Лихачов (1993), Ю. Апресян (1995), Т. Космеда (2000), Є. Рахіліна (2008), С. Жаботинська (2009), Н. Болдирєв (2014)

Зосереджу увагу на головних дефініціях концепту, які, на мою думку, найбільш мотивовані, обґрунтовані, такі, які слугують основою для формування повної картини «концептобачення», що формують кілька груп (поділ досить умовний, адже чітко диференціювати різні інтерпретації концепту складно або й неможливо – більшість ґрунтується на взаємозв'язку буття, мислення, свідомості, культури та мови), зокрема:

- **концепт – явище (лінгво)когнітивне:** «різносубстратні одиниці оперативної свідомості, якими є уявлення, образи, поняття»¹⁷; «дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею розумового коду людини»¹⁸; «ідеальний об'єкт, образ, оперативна змістовна одиниця ментального лексикону, пам'яті, в якій втілилися певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ»¹⁹; «змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, ... усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу»²⁰; «фрагмент інформації, який активується за допомогою мовних знаків (від морфеми до тексту) або ж групами знаків,

¹⁷ Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира* / под ред. Б. С. Серебренникова. Москва: Наука, 1988. С. 143.

¹⁸ Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ... С. 24.

¹⁹ Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. Київ: ВЦ «Академія», 2008. С. 221.

²⁰ Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Академія, 2006. С. 427.

який міститься в мисленні»²¹; «ментальна одиниця й елемент свідомості, що виступає попередником між реальним світом і мовою, він охоплює і культурну інформацію, у якій вона фільтрується, переробляється й систематизується»²²; «глобальна одиниця мисленнєвої діяльності, він є квантом структурованого знання. Люди мислять концептами...»²³; «інформаційна структура свідомості, різносубстратна за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища», при цьому «ядром концепту, безперечно, виступає сформоване поняття»²⁴;

- **концепт – явище (лінгво)культурне:** «явище того ж порядку, що і поняття»; «ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини»; «поняття, але поняття, розширене в результаті всієї сучасної наукової ситуації»²⁵; «образ предмета», «абстрактна ознака, поняття»²⁶; «якась максимально абстрагована ідея “культурного предмета”»²⁷; «вербалізований культурний смисл, який “за замовчуванням” є лінгвокультурним концептом (лінгвоконцептом) – семантичною одиницею “мови” культури»²⁸; «зміст поняття, й культурний смисл (а частіше комплекс смислів) слова, навіяний реалією»²⁹; «ментальний феномен, понятійне начало якого, проходячи крізь сито етнопсихологічної оцінки, органічно з'єднується з лінгвокультурним, результатом якого ж валорізоване поняття лінгво-психосоціокультурного порядку»³⁰;
- **концепт – явище лінгвістичне (лінгвофілософське):** «будь-яка дискретна змістовна (інформативна) одиниця (образ) свідомості»³¹; «поняття практичної (повсякденної) філософії, що є результатом взаємодії низки чинників таких, як національна традиція, фольклор, релігія, ідеологія, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття і система цінностей»³², «недостатньо оформлене і лінгвістично незакріплене перед-поняття», «сигніфікат (концепт, поняття)»³³; не

²¹ Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. (Харьков). 2013. № 6. С. 53.

²² Положин М. М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. Теоретичні засади лінгвістичних досліджень*. це назва випуску Луцьк, 2015. Вип. 4. С. 215.

²³ Загнітко А. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*. (Донецьк). 2010. Вип. 21. С. 12.

²⁴ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика... С. 150, 404.

²⁵ Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Академический Проект, 2004. С. 42–43; Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая плёнка цивилизации. Москва: Языки славянских культур, 2007. С. 33–34.

²⁶ Толстой Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва, 1995. С. 293.

²⁷ Красных В. В. «Свой» среди «чужих»... С. 272.

²⁸ Воркачев С. Г. Лингвокультурология... С. 65.

²⁹ Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси. Київ: Довіра, 2007. С. 10.

³⁰ Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Издатель Белая Е. А., 2013. С. 21.

³¹ Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Владимир, 1974. С. 3–4.

³² Арутюнова Н. Д. Введение. *Логический анализ языка. Ментальные действия*. Москва, 1993. С. 3.

³³ Гак В. Г. Языковые преобразования. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. С. 34–35, 467.

«концептус-поняття» (conceptus), а «концептум-концепт» (conceptuum); не «те, що зрозуміле (*понятое*)», а «те, що розуміється (*понимаемое*)»; концепти як ключові слова проходять шлях семантичного розвитку «від туманного “щось” до культурного символу»³⁴; «абстрактне наукове поняття, вироблене на базі конкретного життєвого поняття»³⁵; «усе, що нам відомо про об'єкт; повне зібрання знань про об'єкт; містить найвищу семантичну категорію абстракції, охоплюючи конкретизацію часткового значення загальної семантики»³⁶; «зміст концепту містить зміст наївного поняття, але не вичерпується ним, оскільки охоплює всі безліч прагматичних елементів імені, що проявляються в його сполучуваності»³⁷;

- **концепт – явище психолінгвістичне:** «базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, яке спонтанно функціонує в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда і підкоряється закономірностям психічного життя людини»³⁸; «об'єкт ідеальний, тобто такий, який існує в нашій психіці»³⁹ тощо.

Щодо типології концептів дослідники відзначають їхню «полікласифікованість», тобто передбачають можливість класифікацій за різними критеріями відповідно до завдань і мети дослідження⁴⁰, серед яких: тематика, значущість у концептуальній системі (універсальність), структурна організація, ерархія; форма актуалізації (мовне вираження) та сфера функціонування (носії) тощо.

У лінгвістиці усталилася ідея вивчати мовні явища в контексті системи. Системність навколишньої дійсності ґрунтується на різних відношеннях між фрагментами буття, між предметами, явищами, ознаками зовнішнього світу. Так і концепти не можна досліджувати ізольовано – поза межами системи. Значна кількість концептів та їх ідеографічне розмаїття дають усі підстави сформуувати загальну концептуальну парадигматику. Системність і упорядкованість концептів – важлива умова їх адекватного, мотивованого використання у лінгвістичних дослідженнях.

Дмитрій Ліхачов (Дмитрий Лихачов) вважав, що сукупність концептів («сфера концептів») формує ко н ц е п т о с ф е р у, у якій концентрується культура нації: «усі потенції, які розриває словниковий склад окремої людини, як і мови», тобто склад концептосфери людей та мов цілком відмінний і залежить прямопропорційно від кількості концептів, якими вони оперують – що більше концептів усвідомлює людина (а це залежить від її знань, досвіду тощо), то ширша її концептосфера, і

³⁴ Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ. *Вестник СПбГУ*. 1992. Вып. 3. № 16. С. 24.

³⁵ Соломоник А. Семиотика и лингвистика. Москва: Молодая гвардия, 1995. С. 246.

³⁶ Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты. Москва: Наука, 1996. С. 40, 97.

³⁷ Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени. Москва, 1997. С. 27–28.

³⁸ Залевская А. А. Текст и его понимание. Тверь: Изд-во Твер. ГУ, 2001. С. 39.

³⁹ Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? *Язык и наука 20 века* / под ред. Ю. С. Степанова. Москва, 1995. С. 91.

⁴⁰ Детальніше див.: Венжинович Н. Ф. Фраземіка... С. 82–96; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика... С. 418; Приходько А. Н. Концепты... С. 183–185, 189; Жаботинская С. А. Имя как текст...; Івашенко В. Л. Концептуальна репрезентація... С. 79–80; Левченко О. П. Фразеологічна символіка... С. 71, 133, 185, 248; Воробйова О. П. Концептологія в Україні... С. 6–7; Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ... С. 14–15, 25, 27–29, 80;

навпаки; так само й із мовами – що багатша культура нації (її література, фольклор, наука, образотворче мистецтво), яка тісно пов'язана з історичним досвідом нації та особливо з релігією, то багатша її концептосфера⁴¹. Апелюючи до «концептосфери» Д. Ліхачова, дослідники також висувають припущення, що «діалекти володіють особливою *концептосферою*, оскільки є стиснутим відображенням усієї культури діалектної спільноти, що охоплює не тільки власне поняттєвий фонд діалекту, а й культурні концепти. Концептосфера діалекту є тим багатшою, що багатшою є культура діалектної спільноти, її фольклор, її історичний досвід»⁴².

Ідею концептосфери як системи концептів підтримало чимало науковців⁴³, вважаючи цей термін найбільш влучним. На позначення системи концептів засвідчено також терміни: *концептуальна картина світу*⁴⁴; *концептуальна модель світу*⁴⁵; *концептуальна система (концептосистема)*⁴⁶; *концептуальна парадигма (концептуарія)*⁴⁷; *концептуальний корпус (концептокорпус)*⁴⁸ та ін.

Опрацьовані теоретичні праці дають підстави для висновку, що концепт – усе-таки поняття (узагальнене, абстраговане, етнічно марковане, але поняття), бо структурувати та досліджувати «ідею», «одиночку» культури чи ментальності, «квант», «відчуття», на мою думку, просто неможливо. Теоретизувати – так, аналізувати тисячі реальних прикладів – ні. Підтверджують цю думку слова Анни Вежбицької (Anna Wierzbicka, Анна Вежбицкая): «... саме концепти, а не відчуття, потенційно сприймаються і можуть передаватися іншим людям»⁴⁹. А також міркування Юрія Фоменка: «Що таке одиниця..., яка відображає знання і досвід людини? Це поняття!»⁵⁰.

⁴¹ Ліхачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Очерки по философии художественного творчества*. Санкт-Петербург: Блиц, 1999. С. 153.

⁴² Радченко О. А., Закуткина Н. А. Диалектная картина мира как идиоэтнический феномен. *Вопросы языкознания*. 2004. № 6. С. 38.

⁴³ Пор.: Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ... С. 26 («впорядкована сукупність концептів народу, інформаційна база мислення»); Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград, 2002. С. 31 («концептуарій культури»); Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 21; Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. С. 91 («культурна концептосфера»); Загнітко А. Класифікаційні типології... С. 12; Приходько А. Н. Концепты... С. 172–173 («об'єктивно наявну сукупність вербально позначених і вербально непозначених національно маркованих одиниць лінгвокультури, виділяючи характерні принципи системності, множинності, цілісності, зв'язку та структурованості»); Венжинович Н. Ф. Фраземіка... С. 92–93; Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація... С. 86, 98, 100.

⁴⁴ Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ... С. 46; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика... С. 384.

⁴⁵ Кубрякова Е. С. Роль словообразования... С. 143; Герд А. С. Введение в этнолингвистику... С. 59.

⁴⁶ Кубрякова Е. С. Роль словообразования... С. 141, 143; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика... С. 405–406; Приходько А. Н. Концепты... С. 4; Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація... С. 100; Голубовська І. О. Сучасна українська лінгвоконцептологія... С. 153.

⁴⁷ Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація... С. 100.

⁴⁸ Приходько А. Н. Системная организация концептокорпуса. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2012. Т. 15. № 2. С. 149.

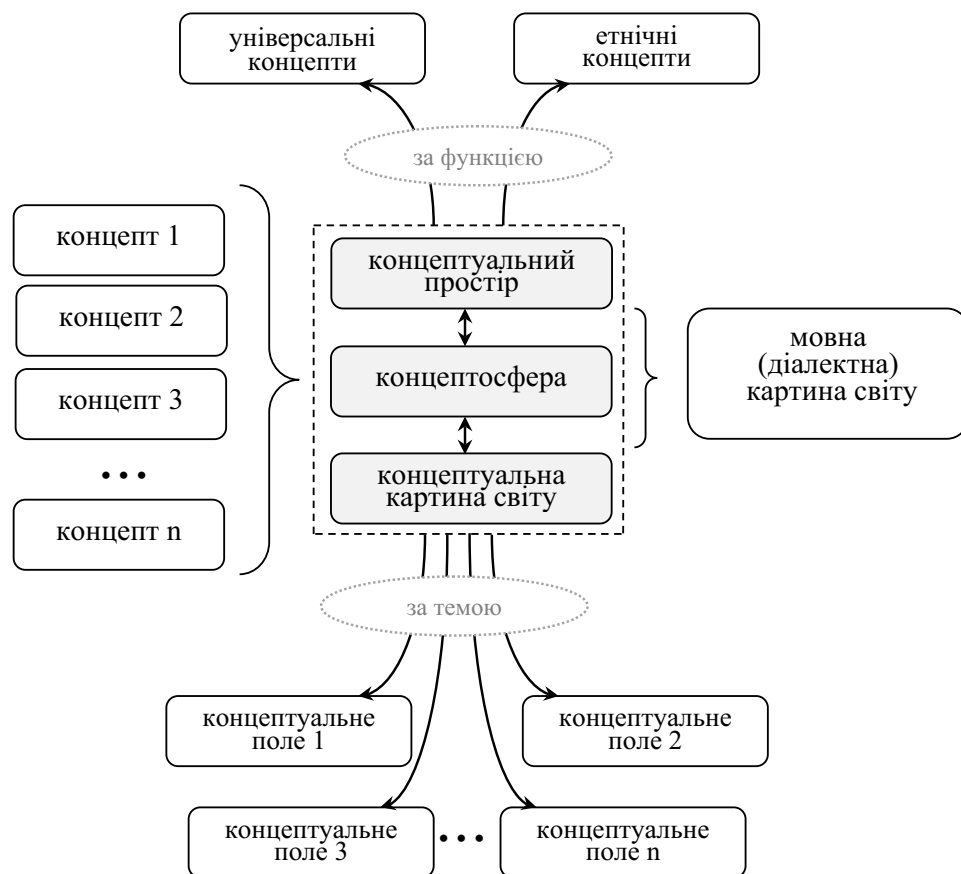
⁴⁹ Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва, 1996. С. 284.

⁵⁰ Фоменко Ю. В. Что стоит за термином... С. 114.

Отже, якщо концепт – узагальнене поняття, за допомогою якого мовна особистість (носії мови) може передати особливості свого світобачення, специфіку світобудови, своїх знань про світ за допомогою засобів мови (говірки), то концептосфера (концептуальна КС, концептуальний простір) – система всіх концептів, схема, за якою у свідомості мовної особистості формується світ як «пазл», складається модель світу. Натомість мовна (діалектна) КС – це вербалізована концептосфера (схема 1).

Схема 1

Концепт як елемент системи

Деякі дослідники вважають, що розмежовувати мовну й концептуальну КС недоцільно, пропонуючи термін *мовно-концептуальна картина світу*⁵¹, адже «концепт “витає” над концептуальними сферами, втілюючись у слові, з іншого – слово

⁵¹ Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика... С. 15; Вільчинська Т. П. Мовно-концептуальна картина світу: становлення поняття. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. Тернопіль, 2008–2011. Вип. 19–20. С. 11–12; Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. (Київ). 2004. № 5–6. С. 37; Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір... С. 13;

як ім'я реалії разом із усім набором характерних для нього мовних ознак виступає не лише мовною, а й концептуальною одиницею»⁵².

Межа між мовною й концептуальною КС справді досить розмита⁵³, адже відмежувати процеси вербалізації і когніції складно. Незважаючи на те, що мовна КС організована за законами мови, а концептуальна – за законами фізичного світу, зв'язок між ними, безперечно, існує, однак ототожнювати їх не варто. Підтверджує цю думку Борис Серебренников (Борис Серебренников): «... розрізняються дві картини світу – концептуальна і мовна. Концептуальна картина світу багатша, ніж мовна картина світу, оскільки в її створенні беруть участь різні типи мислення, зокрема й невербальні. ... Мовна картина світу містить слова, словозмінні і словотворчі формативи і синтаксичні конструкції. У різних мовах мовні картини світу можуть варіюватися»⁵⁴.

Концепти, які існують у людській свідомості, відображаючи різні сфери життя, формують систему – концептосферу, фрагменти якої репрезентують концептуальні утворення, виокремлені за тематичним, ідеографічним принципом, ерархічно упорядковані – к о н ц е п т у а л ь н і п о л я (див. схему 1). У межах концептуального поля як сегмента концептосфери, що організовує когнітивно-семантичний простір, наявні суб- та мікрополя, які структурують модель світу в баченні мовця. Поділ на «концептуальні поля» тісно пов'язаний зі змістом концепту, із його семантичним простором, яке формує семантика номінативних одиниць, тому зміст концепту ширший, аніж зміст однойменної лексичної одиниці, однак «від семантики слова» можемо перейти «до змісту концепту»⁵⁵.

Аналіз базових теоретичних студій, а також переосмислення поняття *концепту* відповідно до опрацьованого діалектного матеріалу⁵⁶, дало змогу сформуувати розгорнуту дефініцію, яка розкриває його особливості в різних аспектах. Отже, к о н ц е п т – це:

- багатовимірне, цілісне, узагальнене поняття; одиниця мисленнєвої діяльності людини, ментальне утворення, яке відображає дійсність у свідомості людини, соціуму;
- зберігає та нагромаджує інформацію, сформовану на підставі аналітичної діяльності мислення, знань та досвіду людини про навколишній світ, постійно «оновлює» її та модифікує відповідно до потреб сучасності;

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика... С. 407–408; Огуй О. Д. Мовна картина світу: проблема організації складників. *Мовознавство*. 2013. № 4. С. 16–18;.

⁵² Вільчинська Т. П. Мовно-концептуальна картина... С. 10.

⁵³ Ермоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 95.

⁵⁴ Серебренников Б. А. Как происходит отражение картины мира в языке. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1988. С. 107.

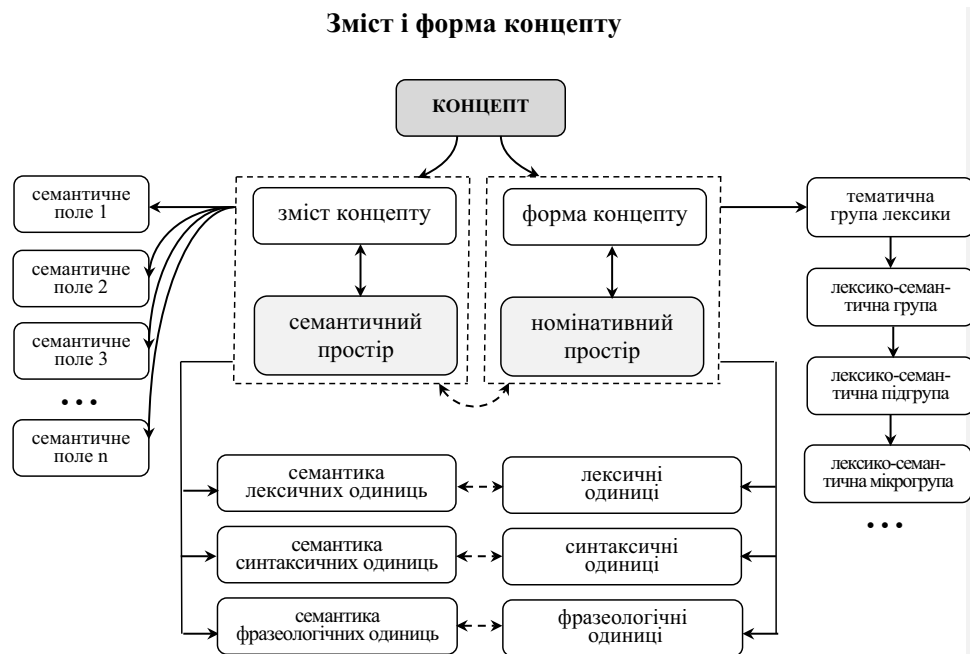
⁵⁵ Стернин И. А. Концепт и языковая семантика. *Связи языковых единиц в системе и реализации* / отв. ред. Н. Н. Болдырев. Тамбов, 1999. Вып. 2. С. 69.

⁵⁶ Детальніше див.: Yastremska T. The lexeme *вєрх*: its phonetic and semantic features, and derivative resources in south-western dialects of Ukrainian. *LingVaria* (Kraków). 2015. Rok X. № 1(19). S. 221–239; Ястремська Т. Семантична опозиція «верх» – «низ»: прислівники в говорах української мови (епідигматичний аспект). *Gwary Dziś*. Poznań, 2018. Vol. 10. S. 59–78; Ястремська Т. Концепт «верх»: лексико-семантична інтерпретація в діалектному просторі. *Діалектологічні студії*. 12. *Діалект і пам'ятка* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2019. С. 163–239.

- відтворює у свідомості різні фрагменти та аспекти життя людини – особливості духовної й матеріальної культури, світобачення та світоформування людини / групи людей / етносу / нації, які передає за допомогою мовних одиниць, що формують номінативний простір.

Форма концепту, його вербальне вираження – «**н о м і н а т и в н и й п р о с т і р**», який охоплює систему номінацій – передусім лексичні, синтаксичні та фразеологічні одиниці – мовні знаки, які слугують засобами експлікації концепту (схема 2).

Схема 2

Номінативний простір охоплює мовні одиниці різних частин мови, пов'язані семантичними, етимологічними, словотвірними зв'язками, і тільки аналіз їх сукупності дає змогу цілісно репрезентувати аналізовані концепти. У межах номінативного простору системність виявляється в сукупності слів, об'єднаних у тематичні групи на підставі спільних понять.

Основну ідею когнітивної лінгвістики дослідники вбачають у тому, що потрапити «у сферу концептів» можна «через аналіз мовної семантики»⁵⁷. Зміст концепту відтворює «**с е м а н т и ч н и й п р о с т і р**» номінацій концепту, у межах якого відповідно виокремлено семантичні поля. Лідія Лисиченко, розмірковуючи над складністю «значення» концепту, припускає, що «він передається в мові не стільки окремим значенням слова, скільки певним лексико-семантичним мікрополем»⁵⁸.

⁵⁷ Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ... С. 19.

⁵⁸ Лисиченко Л. А. Структура мовної картини... С. 39; Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір... С. 23.

Слушна думка Павла Гриценка про семантичне поле лексеми: «семантичні поля не є моноплосинними», часто вони «належать до ієрархічно неспіввідносних площин, а окремі поля перетинають ряд інших. Все це створює складну картину лексичних і семантичних відношень у межах цілої системи, зумовлює полівалентність зв'язків між компонентами системи і відповідно – складну семантичну структуру», й особливо важливо, що «семантичне поле концентрується довкола кількох семантичних центрів, які можуть бути співвідносні з віддаленими ідеографічними сферами»⁵⁹.

Важливе завдання сучасної лінгвістики – розробка алгоритму аналізу концептів відповідно до мети дослідження. На підставі методик аналізу концептів⁶⁰ змодельовано алгоритм аналізу концептів *ВЕРХ* і *НИЗ* на матеріалі говорів української мови. Алгоритм передбачає моделювання:

- **номінативного простору**, який формують:
 - ключові (базові) слова, пряме номінативне значення яких виражає концепт у мові (*верх / низ*);
 - синоніми (*гора / діл, під*), які в діалектах актуалізують основну семантичну ознаку концептів *ВЕРХ / НИЗ*;
 - спільнокореневі слова різних частин мови – деривати та композити;
 - словосполучення різного рівня синтаксичної зв'язаності;
 - фразеосполуки, порівняння, паремії;
- **семантичного простору**, що передбачає:
 - дослідження етимології базових слів;
 - укладання семантичних структур номінативних одиниць на підставі аналізу словникових дефініцій та контекстуального вживання у джерелах;
 - фіксація слова і пам'яток української мови;
 - моделювання синопсису – узагальненої семантичної структури концепту – відповідно до семантичних центрів-домінант;
 - створення графічної моделі – «графа»;
 - вияв семантичних полів концептів.

Отже, аналіз концептів потребує «поглиблення сфер аналізу» і «виходу в макросемантику [виділення моє – Т. Я.], яка оперує більшими, аніж семантика одного слова, просторами смислів – семантичними полями»⁶¹, які відображають різні фрагменти діалектної картини світу, «картинки життя» українців, їхню модель світу. І саме діалектний матеріал «з його емпіричною свіжістю» дає змогу розкрити нові ракурси картини світу в межах простору номінацій і семантики.

⁵⁹ Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ: Наукова думка, 1984. С. 35–36, 92–93.

⁶⁰ Степанов Ю. С. Константы: Словарь... С. 43–57; Гак В. Г. Языковые преобразования... С. 694; Шведова Н. Ю. Теоретические результаты... С. 15; Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ... С. 111–112; Карасик В. И. Языковой круг... С. 92; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика... С. 141, 406; пор. також: Кононенко В. Мова у контексті культури. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2008. С. 110–111; Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір... С. 22–23.

⁶¹ Березович Е. Л. Язык и традиционная культура... С. 21.

REFERENCES

1. Andreev [Zarubin], K. (2013). Vvedenie v suverennoie yazykoznanie. Retrieved from <http://www.snob.ru/selected/entry/67120> [in Russian].
2. Apresian, Yu. D. (1997). Deiksis v leksike i grammatike i naivnaia model mira. *Semiotika i informatika. Opera selecta*, 35, 272–298 [in Russian].
3. Apresian, Yu. D. (2006). Osnovania sistemnoi leksikografii. In *Yazykovaia kartina mira i sistemnaia leksikografia* (pp. 33–74). Moscow [in Russian].
4. Apresian, Yu. D. (2009). *Issledovaniia po semantike i leksikografii* (Vol. 1). Moscow: Yazyki slavianskikh kultur [in Russian].
5. Arutiunova, N. D. (1993). Vvedeniye. In *Lohicheskii analiz yazyka. Mentalnye deistvia* (pp. 3–6). Moscow [in Russian].
6. Batsevych, F. S. (2007). *Slovyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
7. Batsevych, F. S. (2008). *Filosofia movy: Istoriia linhvofilosofskykh uchen*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian].
8. Berezovich, Ye. L. (2007). *Yazyk i traditsionnaia kultura: Etnolingvisticheskie issledovaniia*. Moscow [in Russian].
9. Berezovich, Ye. L. & Rut, M. E. (2000). Onomasiolohicheskii portret realii kak zhanr lingvokulturologicheskoho opisaniia. *Izvestiia Uralskoho unyversyteta*, 17, 33–38 [in Russian].
10. Cherneiko, L. O. (1997). *Lingvofilosofskii analiz abstraktnoho imeni*. Moscow [in Russian].
11. Cherneiko, L. O. (2005). Bazovyye poniatiiia kohnitivnoi lingvistyky i ikh vzaimosvizi. *Yazyk, soznanie, kommunikatsiia*, 30, 43–73 [in Russian].
12. Fomenko, Yu. V. (2004). Chto stoit za terminom «kontsept»? *Vestnik Omskoho unyversyteta*, 4, 113–116 [in Russian].
13. Frumkina, P. M. (1995). Est li u sovremennoi lingvistiki svoia epistemologiiia? In Yu. S. Stepanov (Ed.), *Yazyk y nauka 20 veka* (pp. 74–117). Moscow [in Russian].
14. Hak, V. H. (1998). *Yazykovyye preobrazovaniia*. Moscow [in Russian].
15. Heidegger, M. (1950). Die Zeit des Weltbildes. In M. Heidegger, *Holzwege* (p. 89). Frankfurt am Main [in German].
16. Herd, A. S. (2005). *Vvedenie v etnolingvistiku*. Saint Petersburg [in Russian].
17. Holubovska, I. O. (2016). Suchasna ukrainska linhvokontseptolohiia: stan i perspektyvy rozvytku. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*, 10 (1), 151–159 [in Ukrainian].
18. Holyk, R. (2003). Hory, dolyny i teksty: etnosemiotyka folklornoho prostoru Yana Adamovskoho i «kulturolohiia pryrody» Yatseka Vozniakovskoho. *Dialektolohichni studii. 3: Zbirnyk pamiaty Yaroslavy Zakrevskoi*, 546–552 [in Ukrainian].
19. Hrytsenko, P. Yu. (1984). *Modeliuvaniia systemy dialektnoi leksyky*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
20. Ivashchenko, V. L. (2006). *Kontseptualna reprezentatsiia frahmentiv znannia v naukovo-mystetskii kartyni svitu (na materialy ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminolohii)* (O. Taranenko, Ed.). Kyiv: VD Dmytra Buraho [in Ukrainian].
21. Karasik, V. I. (2002). *Yazykovoii kruh: lichnost, kontsepty, diskurs*. Volgograd [in Russian].

22. Kocherhan, M. P. (2006). *Zahalne movoznavstvo*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
23. Kolesov, V. V. (1992). Kontsept kultury: obraz – poniatiie – simbol. *Vestnyk SPbHU*, 3 (16), 16–25 [in Russian].
24. Kononenko, V. (2004). *Kontsepty ukrainskoho dyskursu*. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
25. Kononenko, V. (2008). *Mova u konteksti kultury*. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
26. Krasnykh, V. V. (2003). «Svoi» sredi «chuzhykh»: mif ili realnost? Moscow [in Russian].
27. Kubriakova, Ye. S. (1988). Rol slovoobrazovaniia v formirovanii yazykovoï kartiny mira. In B. Serebrennikov (Ed.), *Rol chelovecheskogo faktora v yazyke. Yazyk i kartina mira* (pp. 141–172). Moscow: Nauka [in Russian].
28. Kubriakova, Ye. S. (1999). Yazykovoie soznaniie i yazykovaia kartina mira. *Filolohiia i kultura*, 6–13 [in Russian].
29. Kubriakova, Ye. S. (2004). *Yazyk i znaniie: Na puti polucheniiia znaniï o yazyke: Chasti rechi s kohnitivnoi tochky zreniia. Rol yazyka v poznaniï mira*. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury [in Russian].
30. Lassan, Ye. (2008). Kulturnye kontsepty kak uzlovnye tochki kartiny mira i predmet lingvokulturolohiï. *Yazyk opisaniia kontseptov. Lingvokulturolohiia. Ocherk russkoi kontseptolohii*, 23–28 [in Russian].
31. Levchenko, O. P. (2005). *Frazeolohichna symbolika: linhvokulturolohichnyi aspekt*. Lviv [in Ukrainian].
32. Lysychenko, L. A. (2004). Struktura movnoi kartyny svitu. *Movoznavstvo*, 5–6, 36–41 [in Ukrainian].
33. Lysychenko, L. A. (2009). *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu*. Kharkiv: VH «Osnova» [in Ukrainian].
34. Likhachiov, D. S. (1999). Kontseptosfera russkoho yazyka. In *Ocherki po filosofii khudozhestvennogo tvorchestva* (pp. 147–165). Saint Petersburg [in Russian].
35. Nefiodova, Ye. A. (2008). *Mnohoznachnost i sinonimiia v dialektnom prostranstve*. Moscow [in Russian].
36. Nikitin, M. V. (1974). *Leksicheskoe znachenie v slove i slovosochetanii*. Vladimir [in Russian].
37. Ohui, O. D. (2013). Movna kartyny svitu: problema orhanizatsii skladnykiv. *Movoznavstvo*, 4, 15–26 [in Ukrainian].
38. Pavlova, A. V. (Comp.). (2013). *Ot lingvistiki k mifu: Lingvisticheskaia kulturolohiia v poiskakh «etnicheskoi mentalnosti»*. Saint Petersburg: Antolohia [in Russian].
39. Poliuzhyn, M. M. (2015). Poniattia, kontsept ta yoho struktura. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 4, 214–224 [in Ukrainian].
40. Popova, Z. D. & Sternin, I. A. (2007). *Semantyko-kohnitivnyi analiz yazyka*. Voronezh [in Russian].
41. Prykhodko, A. N. (2012). Sistemnaia orhanizatsiia kontseptokorpusa. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo linhvistychnoho universytetu. Seriia: Filolohiia*, 15 (2), 149–155 [in Russian].
42. Prykhodko, A. N. (2013). *Kontsepty i kontseptosistemy*. Dnipro [in Russian].

43. Radchenko, O. A. & Zakutkina, N. A. (2004). Dialektnaia kartina mira kak idioetnicheskii fenomen. *Voprosy yazykoznanii*, 6, 25–48 [in Russian].
44. Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy*. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
45. Serebrennikov, B. A. (1988). Kak proiskhodit otrazhenie kartiny mira v yazyke. In B. Serebrennikov (Ed.), *Rol chelovecheskogo faktora v yazyke. Yazyk i kartina mira* (pp. 87–107). Moscow: Nauka [in Ukrainian].
46. Shvedova, N. Yu. (1999). Teoreticheskiie rezultaty, poluchennyie v rabote nad «Russkim semanticheskim slovariom». *Voprosy yazykoznanii*, 1, 3–16 [in Russian].
47. Solomonik, A. (1995). *Semiotika i lnhvistika*. Moscow [in Russian].
48. Stepanov, Yu. S. (2004). *Konstanty: Slovar russkoi kultury* (3rd ed.). Moscow: Akademicheskii Proekt [in Russian].
49. Stepanov, Yu. S. (2007). *Kontsepty. Tonkaia plionka tsyvilizatsii*. Moscow [in Russian].
50. Sternin, I. A. (1999). Kontsept i yazykovaia semantika. *Sviasi yazykovykh iedinit v sisteme i realizatsii*, 2, 69–75 [in Russian].
51. Telia, V. N. (1996). *Russkaia frazeolohiia: Semanticheskii, prahmaticheskii, kulturolohicheskii aspekty*. Moscow: Nauka [in Russian].
52. Tolstoi, N. I. (1995). *Yazyk i narodnaia kultura: Ocherki po slavianskoi mifologii i etnolingvistike*. Moscow [in Russian].
53. Uryson, Ye. V. (1998). Yazykovaia kartina mira vs obikhodnyie predstavleniia (model vospriiatyia v russkom yazyke). *Voprosy yazykoznanii*, 2, 3–21 [in Russian].
54. Venzhynovych, N. F. (2018). Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta lnhvokulturolohichnyi aspekty [Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects] (*Doctor's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].
55. Vezhbytskaia, A. (1996). *Yazyk. Kultura. Poznanie*. Moscow [in Russian].
56. Vilchynska, T. P. (2011). Movno-kontseptualna kartyna svitu: stanovlennia poniattia. *Naukovi zapysky TNP. Serii: Movoznavstvo*, 19–20, 6–13 [in Ukrainian].
57. Vorkachov, S. H. (2001). Lnhgvokulturolohia, yazykovaia lichnost, kontsept. Stanovlenie antropotsentricheskoi paradimhy v yazykoznanii. *Filolohicheskii nauki*, 1, 64–72 [in Russian].
58. Vorobiova, O. P. (2011). Kontseptolohiia v Ukraini: zdobutky, problemy, prorakhunky. *Visnyk KNLU. Serii Filolohiia*, 14 (2), 53–64 [in Ukrainian].
59. Yakovlieva, Ye. S. (1994). *Fragmentsy russkoi yazykovoi kartiny mira. Modeli prostanstva, vremeni i vospriiatyia*. Moscow: Gnozis [in Russian].
60. Yastremska, T. (2015). The lexeme *вєрх*: its phonetic and semantic features, and derivative resources in south-western dialects of Ukrainian. *LingVaria*, X, 1 (19), 221–239 [in English].
61. Yastremska, T. (2018). Semantychna opozytsiia «verkh» – «nyz»: pryslivnyky v hovorakh ukrainskoi movy (epidyhmachnyi aspekt). *Gwary Dzis*, 10, 59–78 [in Ukrainian].
62. Yastremska, T. (2019). Kontsept «verkh»: leksyko-semantychna interpretatsiia v dialektnomu prostori. *Dialektolohichni studii. 12. Dialekt i pamiatka*, 163–239 [in Ukrainian].
63. Yermolenko, S. Ya. (2009). Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu. *Movoznavstvo*, 3–4, 94–103 [in Ukrainian].

64. Zahnitko, A. (2010). Klasyfikatsiini typolohii kontseptiv. *Linhvistychni studii*, 21, 12–21 [in Ukrainian].
65. Zalevskaia, A. A. (2001). *Tekst i ieho ponimaniie*. Tver [in Russian].
66. Zhabotynskaia, S. A. (2013). Imia kak tekst: kontseptualnaia set leksicheskoho znachenii (analiz imeni emotsii). *Kognytiia, kommunykatsiia, diskurs*, 6, 47–76 [in Russian].
67. Zhaivoronok, V. V. (2007). *Ukrainska etnolinhvistyka: narysy*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

Tetiana YASRTEMSKA

PhD, Senior Researcher

Deputy Director for Research

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9619-7730>

e-mail: tetyana.yastremska@gmail.com

THE PICTURE OF THE WORLD AND THE CONCEPT: THE PROBLEM OF (RE)INTERPRETATION

The article summarizes the main theoretical principles of interpreting the terms *lingual picture of the world* and *concept* by analyzing primary academic studies in cognitive linguistics and by processing dialectal studies as phenomena of dialect speakers' lingual consciousness in the light of cognitive semantics. The author has made an attempt of interpreting – or rather reinterpreting – these terms due to the increased attention of today's researchers to these terms. The notions of scientific and naive, lingual and conceptual, lingual and dialectal pictures of the world are grounded and verified. The main approaches to understanding the term *concept*, its history, and basic definitions, typologies, and features have been under study. Special attention is paid to the form and content of the concept. The structure of the concept (verbal expression) constructs *nominative space*, which includes a system of nominations (lexical, phraseological, and syntactic units), while the content of the concept (*semantic space*) shapes the «assembled» semantics of concept nominations, covering semantic fields, subfields, micro fields, etc. The author also explores the systematic organization of concepts as well as the formation of the *sphere of concepts* (equal to the *conceptual picture of the world*), which is verbalized and transformed into a lingual picture of the world. She has elaborated an original algorithm for concept analysis as based on the nominative space of the binary concepts top / bottom in Ukrainian dialects (base words *верх / низ*; synonyms *гора / діл, нід*; cognate words (derivatives and compounds); combinations of words, idioms with these keywords). The sources of the research are historical and regional dictionaries as well as texts and linguistic atlases. It is possible to identify the specific features of the perception of the world and differences in the worldview of dialect speakers, their knowledge and collective experience. It is also possible to represent the specific features of dialect nomination, derivation, and semantics. The topicality of the study is motivated by the controversial character of understanding the terms *lingual picture of the world* and *concept* in the linguistic paradigm as well as by determining relations between these notions and methods for their analysis.

Keywords: Dialectal picture of the world, concept, nominative space of concept, semantic space of concept, sphere of concepts, binary opposition.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2020
33

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. 540 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії України, а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують українсько-угорську наукову співпрацю, аналіз мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст. та за діалектними джерелами, а також дослідження проблеми інтеграції науково-технічного прогресу (психолінгвістичний аспект).

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу підручників з української літератури XIX століття в університетській системі, особливостей зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття, а також дослідження поезії – віршів Шевченка та урбаністичних віршів Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020. Vol. 33. 540 p.

The collection unites studies in history, linguistics, and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in Ukraine's history and contain research about famous people and their importance in forming Ukrainian statehood.

Linguistic studies represent Ukrainian-Hungarian scientific cooperation, analysis of linguistic phenomena based on the materials of the 16th-18th centuries and dialect sources, and research on the problem of integration of scientific and technological progress (psycholinguistic aspect).

Research on literary studies focuses on the analysis of textbooks on Ukrainian literature of the 19th century in the university system, the features of the events of World War II in the prose of Russia, the USA, and Hungary of the 20th century, as well as a study of poetry - poems by Shevchenko and urban poems by George Heim and Bohdan Ihor Antonych.

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 03.12.2020 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Паршин Ілля. Маловідома згадка про грамоту Луцького єпископа від 1319 року	3
Войтович Леонтій. Стільсько: між фактами і вигадками.	13
Пашук Володимир. Греко-католицьке духовенство – важливий соціальний чинник формування товариства «Просвіта»	38
Кондратюк Костянтин, Коцюмбас Ореста. Академічна гімназія у Львові (1849–1914)	50
Руда Оксана. Роль політичної партії «Мізрахі» в розвитку єврейського приватного шкільництва у міжвоєнній Польщі	69
Chotary Jurij. Plona Zginyi, the symbol of freedom and courage	81
Пагіря Олександр. Від співпраці до ворожнечі: протистояння Карпатської Січі та чехословацьких органів безпеки на зламі (1938–1939)	90
Ільницький Василь, Батюк Тарас. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів тактичного відтинку 22 «Чорний ліс» (1946–1947)	111
Артимишин Юлія. «Закерзоння» як концепт: лінія–кордон–терен–втрачений регіон?	137
Боднар Галина. «Постійно відчували цензуру і відповідну планку над собою»: Львівський університет імені Івана Франка в 1970-х – середині 1980-х років (структура, викладачі, кадрова політика)	157
Піх Олег. Геополітичні розбіжності як чинник відносин Польщі та Росії (1994–2004)	177
Артимишин Павло. Харківські угоди 2010 року: візії політичних, медійних та експертних середовищ в Україні	194
Krasivskyi Orest, Pidberezhnyk Nadiia. Problems of nation-building processes in Ukraine at the present stage	214
Попко Сергій. Військово-політична співпраця України з НАТО: особливості імплементації програм співробітництва (кінець ХХ – початок ХХІ століття).	222
Матіїв Юлія. Соціальна політика в дискурсі політичних партій на позачергових виборах до Верховної Ради у 2014 році.	234
Воєнна історія	243
Підшибякін Сергій. Іловайська трагедія 2014 року в дискурсі української громадської думки	243

Полтавець Юрій. Особливості навчального процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного на сучасному етапі	260
Постаті	270
Патер Іван. Іван Пулкою – український патріот, політик, державник	270
Сова Андрій. Освітньо-виховна діяльність Івана Боберського в Канаді.	294
Каменцев Денис. Публіцистична діяльність Володимира Сальського	306
Галів Микола, Огар Анна. «Член ОУН» Варвара Степанівна Журбенко: доля репресованої вчительки (за матеріалами архівно- кримінальної справи)	318
Кравець Наталія. Архівно-слідча справа Василя Проходи як історичне джерело	331
Костишин Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана в 1920–1960-х роках	342
Романюк Михайло. Життєвий шлях Лицаря Срібного хреста заслуги УПА Івана Червака («Дністрового»).	352

МОВОЗНАВСТВО

Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Внесок Іштвана Удварі в реабілітацію наукової спадщини Антонія Годинки	364
Осінчук Юрій. Церковнослов'янські запозичення в лексичній системі української мови XVI–XVII століть	379
Ястремська Тетяна. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення.	394
Мех Наталія, Мех Олег. Інформаційно-техногенний фактор і людина: психолінгвістичний аспект	411

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Генц Адріана. Історія літератури чи філологічні студії: підручники з української літератури XIX століття в університетській системі	422
Барань Адальберт. Особливості зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття (за романами Василя Гроссмана «Життя і доля», Джеймса Джонса «Віднині і повік», Імре Кертеса «Знедоленість»)	433
Шкраб'юк Петро. У житті й боротьбі – разом (чотири силуетки про незвичайних жінок України)	448
Пастух Тарас. Шляхи рецепції віршів Шевченка	465
Гаврилів Тимофій. Місто в модерністичній поезії. Урбаністичні вірші Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича	480

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- Мочернюк Наталія.** [Рец.]: «Живий живе гадає!»: творча спадщина і чин Івана Іванця з погляду XXI століття [на кн.]: Іван Іванець (1893–1946). Стрілецькі мемуари, творча спадщина / Упоряд. А. Яців і Р. Яців; вст. сл.: П. Гринчишин; наук. ред. і авт. вст. ст. д.і.н. М. Литвин. Львів, 2019. 476 с.: іл. 494
- Голик Роман.** [Рец.]: Львівська Ставропігія XVIII – початку XX століття: консервативна організація перед викликами модерності [на кн.]: Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с. 499
- Тараніна Богдана.** [Рец. на кн.]: Максим Яременко. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті. Львів: Вид-во УКУ, 2017. 272 с. (Серія «Київське християнство», т. 4). 503
- Приступа Євген.** [Рец. на]: Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2019. 512 с. 512
- Міщанин Василь.** [Рец. на]: Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + Іл., ім. пок. 516
- Голик Роман.** [Рец.]: Освіта для нації: нова праця про міжвоєнну Галичину [на кн.]: Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції: монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с. 526

ЮВІЛЕЇ

- Ресент Олександр.** *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* . . . 530
- Ястремська Тетяна.** Слово про Вчителя:
до ювілею Павла Юхимовича Гриценка. 533